

КЉУЧНО ПИТАЊЕ У НАС ЗА ВРИЈЕМЕ ДРУГОГ СВЈЕТСКОГ РАТА: ЈУГОСЛАВИЈА – ДА ИЛИ НЕ И КАКО?

Први свјетски рат није ријешо проблеме због којих је настао. Није много прошло а на свјетској сцени су се појавиле снаге које су тежиле ревизији резултата тог рата и новој подјели свијета, оличене у силама Осовине – Њемачкој, Италији и Јапану, које су се институционално повезале у Тројни пакт. Идеолошку платформу тих снага представљао је фашизам, који је био заснован на расизму, милитаризму и реваншизму. Фашистичке државе су за стратегијски циљ свог програма истакле: успостављање новог свјетског поретка, вршећи у том погледу убрзаним темпом војнополитичке и друге припреме. Захваљујући млаком и неадекватном реаговању европских држава на процес убрзаног развоја фашизма, фашистичке државе су брзо стигле до тренутка када су кренуле у експанзију за остварење својих империјалних циљева. Нападом Њемачке на Пољску 1. септембра 1939, нашта су Француска и Енглеска реаговале објавом рата Њемачкој, отпочео је Други свјетски рат. Пред експанзијом фашистичких сила, посебно нацистичке Њемачке, падале су заредом европске државе. На том удару нашла се и Краљевина Југославија, која је у краткотрајном априлском рату 1941. године капитулирала.

Услед унутрашњег растројства, Југославија је агресију дочекала потпуно неспремна. Током 22 године постојања између два свјетска рата ова државна творевина је показала све знаке неспособности за живот. Перманентну друштвено-политичку и општу кризу, која ју је пратила за све то вријеме, узроковала су у највећој мјери два чиниоца: 1) сложена структура југословенског друштва са различитим и хетерогеним наслеђем и 2) неадекватан систем управљања државом, заснован на централизму и хегемонији српске буржоазије. Присталице централизма су радиле на стварању јединствене „југословенске“ нације, надајући се да ће на тај начин постојеће разлике у држави и друштву бити превазиђене, што је било илузорно. Не само што је насилна национална интеграција у условима вишенационалне стварности била осуђена на пропаст него је и пресудно утицала на заоштравање међунационалних односа, које се нарочито манифестовало као српско-хрватски антагонизам. Стварањем 1939. године, под притиском хрватске буржоазије, Бановине Хрватске као засебне аутономне области и етапе на путу ка стварању самосталне хрватске државе, Југославија је достигла врхунац кризе. Поставило се у оштрој форми питање њене федерализације, а умногоме и самог опстанка. Српска буржоазија, која се дуго и грчевито држала југословенског уни-

таризма, нашла се готово затечена пред догађајима. Међутим, постала је свјесна актуелизације српског националног питања. Идеје с тим у вези су се кретале око формирања српске националне јединице у оквиру Југославије, али је рат претекао даља размишљања о томе.

У постојећим условима Краљевина Југославија не само што није могла да пружи отпор агресору него је велики дио њених грађана поздравио долазак окупатора и пропаст државе коју није осјећао својом. Није била у питању само хрватска буржоазија и усташе као њен најекстремнији дио него и други сепаратисти (словеначки клерикалци, фолксдојчери у Банату, ванчемихаиловци у Македонији, великоалбански сепаратисти на Косову и Метохији, сепаратисти у Црној Гори и др.), па и дио српске буржоазије која је била германофилски оријентисана. Онај други, знатно већи дио српске буржоазије понашао се сасвим збуњено. О томе нарочито свједоче догађаји који су се одиграли непосредно пред фашистичку агресију. Двадесет петог марта 1941. влада Цветковић–Мачек потписала је споразум о приступању Југославије Тројном пакту. Тај чин се није одржао, јер је само два дана касније, 27. марта 1941, под непосредним упливом пробритански расположеног дијела српске буржоазије, у земљи извршен државни удар којим је влада потписница споразума оборена и образована нова влада на челу с генералом Душаном Симовићем а 17-годишњи Петар II Карађорђевић проглашен је пунољетним и доведен на пријесто. Преврат од 27. марта је изазвао бурне манифестације и демонстрације антифашистичког карактера, које су одржане у градовима Србије, Црне Горе и Војводине као и у Сплиту, Љубљани, Сарајеву и Скопљу. Иако је изазвао снажан утисак у свијету и показао да у земљи, а нарочито у Србији и Црној Гори, постоје и јаке антифашистичке снаге које се нијесу мириле с капитулацијом, у цјелини самог догађаја радило се више о ентузијазму и борбеном расположењу дијела маса које су биле под утицајем комуниста него о могућности и спремности нове владе да било шта озбиљније предузме на плану одбране земље. У ствари, та влада је слиједећих дана показала пуну беспомоћност и парализу акције. Током самог априлског рата су дошли до изражаја издаја и петоклонаштво државних и војних врхова Југославије и многих политичких структура и личности, који су припремили парализу цијелог државног апарата и онемогућили одбрану земље, уносећи панику, преносећи лажне вијести, издајући погрешна и капитулантска наређења и сл. Југославија се на тај начин гасила спољном агресијом и унутрашњим одумирањем.

Окупатори су поробљену Југославију испарцелисали на више дјелова, са мање-више различитим статусом окупационе управе у њима, радећи све што су могли да и онако завађене југословенске народе међусобно закрве у братоубилачком рату, којег су инспирисали и потхрањивали. Још током априлског рата створена је, под окриљем њемачког окупатора, Независна Држава Хрватска која је захватала близу трећине територије бивше државе. На осталом простору Њемци су запосјели сјеверни дио Словеније, Банат и Србију, Италијани јужне области Словеније, Хрватско

приморје, већи дио Горског котара, већи дио Далмације, Црну Гору, дио Косова и Метохије, а касније и Херцеговину и западне дјелове Македоније, Мађари су запосјели Бачку, Барању, Међумурје и Прекомурје, Бугари су окупирали пограничне крајеве источне Србије и највећи дио Македоније.

Срби су нарочито тешко, готово трагично прошли под окупацијом. У Независној Држави Хрватској усташе су извршиле геноцид над тамошњим српским народом. Само у Јасеновачком логору ликвидирано је око пола милиона Срба. Масакри над Србима и денационализација српског становништва вршени су и у крајевима под бугарском и мађарском окупацијом. Са Косова и Метохије за рачун стварања тзв. Велике Албаније прогнано је око 70.000 колонизованих Срба и Црногораца. У самој Србији, суженој у границе које су биле мање од предбалканских, заведен је режим војне управе са обавезом да становништво плаћа контрибуције за издржавање њемачке окупаторске војске. Још горе од тога су биле свирепе репресалије које је њемачки окупатор заведео путем колективне одмазде за погинуле њемачке или квислиншке војнике на тлу Србије по пропорцији: за једног погинулог или убијеног њемачког односно квислиншког војника 50 српских глава. У тим репресалијама животе је изгубило на десетине хиљада српских грађана, махом без кривице за дјело које је служило као повод за егзекуцију.

Међутим, Срби нијесу били само жртве него и егзекутори. Разбуктале снаге српског национализма, који је почео увелико да нараста још у учиратним данима, оличене у току окупације превасходно у четничком покрету Драже Михаиловића, кажњавале су на бази програма сопствене идеологије или из реваншизма све оне које су сматрале непријатељима српског народа. У номенклатури четничких непријатеља на првом мјесту за кажњавање су били они који су издали Југославију и били криви за њену пропаст: усташе, муслимани, националне мањине, а затим и комунисти, који ће убрзо задобити почасно мјесто на листи њихових непријатеља. Тако се затварао круг пакла у Југославији, звани грађански рат, у коме су малтене сви ратовали против свих. Изгледало је да обнова Југославије тешко да има шансе, чак и независно од тога који ће од два зараћена блока – фашизам или антифашизам – побиједити у свјетском сукобу.

Међутим, судбина Југославије ипак није била запечаћена. Постојала су два потенцијална носиоца њене обнове. Један од тих носилаца је била југословенска влада у емиграцији и четнички покрет Драже Михаиловића, који је влада прогласила за Југословенску војску у отаџбини, а други носилац био је Народноослободилачки покрет који се, под вођством комуниста, развио у земљи. Емигрантска влада је била призната од стране држава чланица антифашистичке коалиције и легитимно је представљала Југославију. У таквом својству је и сама постала члан антифашистичке коалиције. Народноослободилачки покрет је био револуционарни субјект, који је легитимност свога чина заснивао на праву да води борбу против

окупатора и на праву народа да сам одлучује о својој судбини. Био је то један од темељних принципа Атлантске повеље Рузвелта и Черчила из августа 1941, која је затим постала општеприхваћено начело за све антифашистичке државе и покрете у свијету. Као што се види, наведена два субјекта су у својим визијама и државно-политичким програмима имали за циљ Југославију. Међутим, били су на супротним позицијама у погледу њеног будућег уређења. У дијелу југословенске јавности која је стајала иза ових покрета није се постављало питање: да ли Југославију него какву Југославију?

Југословенска влада и четнички покрет Михаиловића били су за обнову Југославије у старом облику са неким модификацијама. У ствари, четници нијесу имали конзистентан став у погледу будућег уређења земље (знали су само да не смије бити комунистичка). У почетку су се изјашњавали за велику Србију, а када се Михаиловић крајем љета 1941. повезао са југословенском владом и дошао под њен патронат (у јануару 1942. та влада га је именовала за министра војске и морнарице), четници су обукли југословенско рухо, задржавајући и даље великосрпски концепт. То је значило борбу за Југославију и у њој за велику Србију. Године 1944, под притиском развоја догађаја, међу којима посебно мјесто заузима проглашење Титове авнојске Југославије као федеративне државе, у новембру 1943, четници се опредјељују за Југославију као федерацију Срба, Хрвата и Словенаца, али опет са наглашеном улогом Србије. Према томе, у свим варијантама четничког програма била је велика Србија: као посебна држава или као велика јединица у оквиру Југославије (централистичке или федеративне). Иако се оглашавао за југословенски, четнички покрет је био претежно српски и по националном саставу својих припадника.

За разлику од четника, комунисти су сматрали да се Југославија не може обновити у старом облику. Искуство међуратне Југославије узимали су као довољан доказ за то. Према концепту комуниста, Југославију је требало изградити као федеративну државу која би била заједница равноправних народа и националних мањина. Осим у погледу државног уређења, четнички и народноослободилачки покрет су имали различита гледања и у погледу друштвеног уређења земље. Четници су се борили за грађанску Југославију монархистичког типа. Комунисти су, напротив, за модел друштвеног уређења имали у пројекцији социјалистичко друштво.

С обзиром на то да су комунисти послије капитулације Југославије на широка врата ступили на друштвено-политичку и војничку сцену и били чинилац који је пресудно утицао на судбину Југославије и њено послеријатно уређење, потребно је о њима нешто претходно укратко рећи. Ако се изузме кратак период послије стварања државе, Комунистичка партија Југославије је била ван закона а комунисти подвргнути најжрњим прогонима. Због тога је снага ове партије веома ослабила, а раздирала су је и међусобна трвења лијеве (комунистичке) и десне (социјалдемо-

кратске) фракције. Нарочито су комунисти страдали за вријеме 6-јануарске диктатуре, када је антикомунистичка хистерија узела толико маха да се обрачунавање са њима сматрало изразом родољубља. Од средине 30-их година КПЈ је почела знатно да обнавља редове. То је било у вези с прегрупацијом снага на свјетској политичкој сцени на бази антифашизма, чему се придружио и Совјетски Савез, с једне стране, и са стањем унутрашњих раздора и дубоке кризе у земљи, с друге. Слиједећи измијењени политички став Совјетског Савеза односно Коминтерне, свјетске централе комунизма у Москви, чија је једна од секција била, КПЈ се, на платформи Народног фронта као општеполитичког покрета, широко отворила на политичком плану, радећи на окупљању свих комунистичких, социјалдемократских и других радничких партија и организација као и свих прогресивних и демократских снага у заједнички фронт борбе против фашизма, веома проширујући на тај начин круг својих присталица и постајући утицајна и конкурентна снага у друштву.

Водећи нови курс, КПЈ је доприносила унутрашњој изградњи и акцијом и идејном јединству својих редова, ослобађајући се увелико ранијих слабости: секташтва, фракционаштва и др. У овом периоду је изградила и став о националном питању и федеративном уређењу земље, одбацујући ранији став о разбијању Југославије на више самосталних држава, којем је робовала готово једну деценију (1925–1934), сходно тадашњем ставу Коминтерне која је у Југославији као дијелу „санитарног кордона“ против совјетске инфилтрације према Западу гледала непријатеља Совјетског Савеза. Узлету КПЈ знатно је допринијело и ступање у њене редове и на политичку сцену већег броја млађих људи, махом интелектуалаца али и из других друштвених слојева, неоптерећених фракционашвом и другим слабостима претходног периода. Надахнути младошћу, оптимизмом и великом енергијом и одлучношћу, сматрајући жртвовање за опште интересе смислом живљења, разрађујући и дефинишући стратегијске циљеве своје политике, комунисти су пред себе поставили грандиозан задатак: да, у ослонцу на широке слојеве становништва, размрсе Гордијев чвор и уклоне рак-рану југословенског друштва, оличену у националним и социјалним неправдама и неслободама, и створе ново друштво које ће на правичнији начин усклађивати и задовољавати интересе и потребе свих грађана и свих слојева становништва. Сматрали су да се изузетна прилика да остваре тај циљ и постигну пуну друштвену и политичку афирмацију пружа послје војног слома Краљевине Југославије, у условима окупације. И они су се свим снагама и свим бићем дали у велику авантуру да то остваре и кренули у свој „јуриш на небо“.

Општи услови у 1941. и 1942. години били су врло неповољни за ослободилачку борбу. С једне стране фашистичке силе биле су у напону своје моћи и окупатор је имао значајне војнополитичке потенцијале и психолошке предности за противакцију а с друге стране четнички покрет,

једина потенцијална антифашистичка снага у земљи грађанске провенијенције, ступио је у сарадњу с окупатором у борби против НОП-а. Био је то догађај изузетно трагичног значења који је грађанском рату у Југославији дао ванредно замршен карактер. Највећи парадокс огледао се у томе што су југословенска влада и западни савезници помагали морално и материјално и уздизали као патриотски и антиокупаторски четнички покрет Драже Михаиловића, упркос томе што су знали да он сарађује с окупатором. Приписујући борбу против окупатора коју су водили партизани четницима, сви главни свјетски листови, у првом реду органи званичних кругова Велике Британије и САД и листови милионског тиража, славили су и величали четнике и њиховог „легендарног“ вођу. Да апсурд буде већи, четнике су прихватили и окупатори, иако су знали да су они експоненти југословенске владе и Англо-Американаца. Нарочито их је прихватио италијански окупатор. Њемци су били подозриви, у начелу непријатељски окренути према њима, али су их, вољно или невољно, прихватили и за сараднике, нарочито у ситуацијама које су биле критичне због надмоћи снага НОП-а.

И поред неповољних међународних околности за Народноослободилачки покрет, такво стање није могло да траје у недоглед. Слијед историјских околности и ратних догађања мијењао је извјештачену слику свијета о Југославији и доводио ствари на своје мјесто. Крајем 1942. и почетком 1943. наступио је преокрет на свјетској војнополитичкој сцени у корист снага антифашистичке коалиције. На Источном фронту позната Стаљинградска битка завршена је тешким поразом њемачких армија. С друге стране, успјешном офанзивом армија западних савезника у сјеверној Африци, англоамеричке трупе су се неумољиво приближавале обалама јужне Европе. У таквој ситуацији западни савезници, а нарочито Велика Британија, постају све више заинтересовани за антиокупаторску активност на Балкану, па у том смислу постављају одговарајуће захтјеве пред Дражу Михаиловића и његове четнике као своје штићенике и политичке изабранике. Међутим, то није помогло. Дража је стварао илегалну четничку организацију и вршио припреме за „одсудни тренутак“, али тај тренутак, по његовој оцјени, није био дошао. Зато су почели да га нервирају и сами захтјеви Британаца да се окрене борби против окупатора, које је и оптужио да му не пружају довољну материјалну помоћ. Још више од тога: у говору одржаном крајем фебруара 1943. у Липову код Колашина, које је било сједиште његовог штаба, оптужио је владу Велике Британије за издају, не либећи се притом да призна своју сарадњу са окупатором.

Говор Михаиловића у Липову у Лондону је примљен са запрепашћењем. Није се радило само о незахвалности човјека који је једини у Југославији уживао британску подршку него још више о томе што је његов говор Британцима отварао компликације на међународном плану. До тада они су се могли правити, и правили су се, да им сарадња Ми-

хаиловића са окупатором није позната. Сада, када је признање о тој сарадњи јавно изречено са највишег мјеста, та чињеница се није могла прећутати, јер би иначе могла бити негативно искоришћена са неке друге стране. Зато је британска влада вршила притисак на југословенску владу да утиче на измјену става њеног министра рата у Југославији којему „непријатељи нијесу њемачки и италијански освајачи његове земље, него његови земљаци Југословени и вођа тих људи који се баш у овом тренутку боре и дају своје животе за ослобођење властите земље од јарма страних освајача“.

Када је у Лондон стигла вијест да су Дrajини четници извршили покољ муслимана у Санџаку и источној Босни, што је имало импликације и на саму могућност опстанка Југославије, југословенска влада је због тога добила нове шамаре од стране Британаца, па је с тим у вези предсједник југословенске владе упозорио Михаиловића на слиједеће: „Сма-трам за потребно да вам свратим пажњу на све штетне последице које би распривање мржње између православних и муслимана могло имати. Раздор између Хрвата – Срба, као и борба између четника и партизана ствара овде уверење да се Југославија, због недовољног моралног јединства не може одржати. То би се уверење појачало ако би се још створио и један верски рат између православних и муслимана.“

Међутим, на сва инсистирања из Лондона да промијени политику и окрене се борби против окупатора Михаиловић је остајао глув. То је неминовно водило хлађењу односа између заштитника и штићеника, на једној, и омогућавало позитивну промену односа Британаца према НОП-у, на другој страни.

Упркос тешкоћама унутрашњег и међународног карактера, ослободилачка борба је постизала значајне резултате. Губитком слободне територије крајем 1941. у западној Србији а затим и слободне територије у Црној Гори, источној Босни и источној Херцеговини, главнина партизанских снага је средином 1942. кренула у западне дјелове земље и на том подручју у другој половини исте године, заједно са снагама тамошњих Срба али и многих Хрвата, нарочито Далматинаца, муслимана и др., који су приступали НОП-у, створила знатну слободну територију од близу 50.000 km², са центром у Бихаћу. Народноослободилачка борба је већ увелико попримала југословенски карактер. На слободној територији стварали су се нови државни, политички и друштвени органи и организације. У новембру је на I засједању формирано Антифашистичко вијеће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) као највиши политички орган Народноослободилачког покрета, а у децембру су одржани оснивачки конгреси Антифашистичког фронта жена (АФЖ) и Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ). Надасве, створена је Народноослободилачка војска Југославије (НОВЈ), која је до краја 1942. нарасла на 37 бригада и већи број партизанских одреда и самосталних батаљона и чета.

Почетком 1943. руководства свих одлучујућих фактора у земљи била су увјерена да убрзо предстоји искрцавање англоамеричких трупа на Балкану. Зато је свака страна предузимала мјере за остварење својих стратешких циљева. Њемачки и италијански окупатори су предузели тзв. зимске операције против НОВЈ, познате као четврта непријатељска офанзива, у којима су ангажовали око 110.000 војника, рачунајући и око 20.000 четника, којима је једно вријеме непосредно командовао сам Михаиловић. У том тренутку Главна оперативна група дивизија НОВЈ, формирана у новембру 1942, била је кренула ка југоистоку у намјери да продре у Црну Гору, Саншак и јужну Србију и разбије четнике Драже Михаиловића, који су се претежно налазили на том простору, што је сматрано основним условом израстања НОП-а у доминантну војну и политичку снагу у земљи. Иако је свој план морала да остварује под готово драматичним околностима, Главна оперативна група је побједоносно изашла из офанзиве, успјевши да у њеној посљедњој фази до ногу потуче и разбије Михаиловићеве четнике у источној Херцеговини. Два мјесеца касније Оперативна група је успјела да под још тежим околностима преброди, истина уз велике губитке (изгубила је трећину борачког састава), и нову, пету непријатељску офанзиву.

Побједоносни излазак НОВЈ из двију најтежих офанзива непријатеља представљао је одлучујући прелом у развоју НОП-а. Окупатор већ није био у могућности да опкољавањем сабије главнину партизанских снага на ужи простор у циљу њеног уништења већ је истовремено морао да води борбу на више страна широм Југославије. Ови успјеси високо су подигли углед НОП-а и у међународној, а прије свега савезничкој јавности. То је убрзо довело и до слања прве британске војне мисије у Врховни штаб НОВЈ (крајем маја 1943). Признања су стизала са разних страна, па и са британског врха. Двадесет трећег јуна 1943, на конференцији начелника генералштабова британске армије, британски премијер Черчил рекао је, између осталог, слиједеће: „Истакао сам веома велики значај чињенице да се пружи највећа могућа подршка југословенском антиосовинском покрету, који је држао око 33 дивизије сила Осовине у тој области. Ово питање је било толико важно да сам издао наређење да се одвоји изван мали број авиона којим би се повећала наша помоћ, макар и на рачун бомбардовања Њемачке и подморничког рата.“

У наредном периоду пуно међународно признање НОП-а и нове Југославије, којој је тај покрет стремио, било је више питање времена него могућности да се то окрене у другом правцу. Одмах по капитулацији Италије Британија је подигла ранг своје мисије при Врховном штабу НОВЈ, упућивањем бригадног генерала Фицроја Маклејна за њеног шефа. У исто вријеме своју војну мисију у Врховни штаб упутиле су САД, а почетком 1944. и Совјетски Савез. На конференцији велике тројице у Техерану (Стаљин, Рузвелт и Черчил), одржаној 28. новембра – 1. децембра 1943, одато је и де јуре признање НОВЈ као оружаном сили

НОП-а и самосталном ратујућем фактору и закључено да јој се у највећој могућој мјери шаљу оружје, опрема и ратни провијант. Истовремено је влада Велике Британије вршила притисак на југословенску владу да се одрекне Михаиловића и искључи га из свог кабинета, што ова није хтела да уради. Одатле до коначног раскида западних савезника с Михаиловићем био је само корак.

У мају 1944. Британија је повукла своју војну мисију код Михаиловића и тако означила дефинитиван раскид с њим. У августу исте године краљ Петар II распустио је Врховну команду и разријешо Михаиловића дужности њеног начелника. Тако се неславно завршила једна идеја и једна политика, чији су главни непријатељи били сами носиоци те идеје и те политике који до краја нијесу могли да схвате да се у земљи слободарских идеја, у којој се високо цијени родољубље и која је иначе била захваћена еуфоријом тог осјећања до највећег степена, колаборација са непријатељем не исплати или се бар на крају не исплати. Класна и идеолошка заслијепљеност антикомунизмом није дозвољавала тим снагама да благовремено схвате ту истину а касније, кад су огрезли у злодјелима грађанског рата (који су у односу на партизане они покренули), и да су то схватили било им је касно, бар водећим људима. Тиме је уједно пропао и четнички концепт обнове Југославије.

У тежњи да се народима Југославије осигура право да сами рјешавају унутрашње проблеме и спријечи мијешање споља, централно партизанско руководство је одлучило да се у јесен 1943. приступи државноправном конституисању нове Југославије, оцјењујући да унутрашњи развој и међународне околности омогућавају тај корак. На Другом засједању АВНОЈ-а, 29. и 30. новембра 1943. у Јајцу, ријешено је питање највиших државних органа претварањем АВНОЈ-а у врховно представничко тијело законодавне и извршне власти у Југославији, те образовањем Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ) као највећег извршног и наредбодавног органа народне власти, с обиљежјем привремене владе. Југословенској избјегличкој влади одузета су права законите владе а краљу Петру II забрањен је повратак у земљу до завршетка рата и ослобођења читаве земље, када ће народ на слободним изборима ријешити питање краља и монархије.

Полазећи од права народа на самоопредјелјење до отцепљења и од чврсте ријешености југословенских народа, изражене њиховом оружаном борбом, да остану у заједничкој држави, на засједању у Јајцу је донесена одлука о федеративном уређењу Југославије, које је већ оквирно било утемељено на бази праксе и дјелатности органа и организација НОП-а. У одлуци су поменуте федералне јединице и народи Југославије: Срби, Хрвати, Словенци, Македонци и Црногорци, чиме је наглашена њихова равноправност независно од оквира федералних јединица. Босна и Херцеговина, у којој су живјели Срби, Хрвати и муслимани, такође је проглашена федералном јединицом, чиме је створен изузетак од националне структуре југословенске федерације. За националне мањине

је изричито речено да се гарантују њихова права. Питање организационог довршавања југословенске федерације ријешено је до краја 1944, претварањем земаљских антифашистичких вијећа у законодавна вијећа федералних јединица.

Одбацивањем Михаиловића, западни савезници нијесу одустали од намјере да утичу на збивања у Југославији. Нарочито је Велика Британија показивала такав интерес, тражећи државни и политички простор за југословенског краља и избјегличку владу као легитимне представнике државе. Међутим, ти захтјеви били су далеко од стварног стања и односа у земљи, нарочито од друге половине 1944. када су јаке партизанске снаге продрле у Србију и разбиле четнике Драже Михаиловића, који су још једино у тој области имали знатнији утицај. Мада је југословенски (партизански) државни врх показивао флексибилност и чинио извјесне уступке захтјевима Британаца, у духу доброг вођења дипломатије, то није довело до државних и друштвено-политичких промјена у земљи а новој Југославији је прибавило међународни легитимитет. Када је 7. марта 1945. формирана Јединствена привремена влада Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ), у коју је ушло и неколико министара бивше краљевске владе (обије владе – краљевска и НКОЈ – два дана раније поднијеле су оставке), чин међународног признавања нове Југославије, инкорпорирани у државни апарат нове Југославије био је завршен. Посланици и министри бивше Југославије, када су видјели да не могу да утичу на државне и друштвено-политичке процесе у земљи, поднијели су оставке.

Тако је народноослободилачком борбом ријешено питање опстанка и обнове Југославије у новом облику, као државе која ће у послеријатном периоду развијати социјалистичко друштво. Прецењујући значај тог чина као државног питања, неки су склони да тврде да Југославије после априла 1941. не би било да није било Комунистичке партије Југославије и народноослободилачке борбе, што се не може одржати. Југославија је, као што је раније речено, имала своје протагонисте у легитимној влади у емиграцији и снагама на које се та влада ослањала у земљи и они би је, уз помоћ својих иностраних пријатеља, без икакве сумње обновили. Питање је само каква би била та држава и каква би била њена будућност. Према општепознатим константама, вишенационална државна заједница која би била створена по лику и обличју само једне од нација, дакле на националистичкој основи, не би имала будућност и не би се могла одржати, поготово ако је та држава већ имала лоше искуство са хегемонијом једне нације односно њене националне буржоазије, као што је то био случај с међуратном Југославијом.

Међутим, ни та нова, социјалистичка Југославија, створена на идеји братства и јединства и на принципима националне равноправности и социјалне правде, није се одржала. Како то објаснити? То је посебно питање, за које одговор треба тражити у послеријатном развоју земље и у међународним околностима. За тај одговор је потребна посебна елаборација, која чека неку другу прилику а вјероватно и другог аутора. За

сада можемо да кажемо само то да пропаст те Југославије, по нашем дубоком увјерењу, не лежи у принципима на којима је она створена током Народноослободилачког рата па ни у социјализму као друштвеном систему под условом да правољано прати развој и трансформише се. Друга је ствар како су се у послеријатном развоју Југославије остваривали идеали за које су се бориле и гинуле стотине хиљада бораца и других родољуба током НОП-а. То је проблем који треба размотрити у свијетлу одговора на питање о узроцима пропасти социјалистичке Југославије. Али не само то питање, јер је пропаст СФРЈ сложеног карактера.

ОСНОВНА ЛИТЕРАТУРА

- Марјановић Јован, *Народноослободилачки рат и социјалистичка револуција 1941–1945*, Београд 1975; *Дража Михаиловић између Британаца и Немаца*, Загреб–Београд, 1979. *Ослободилачки рат народа Југославије 1941–1945*, I–II, Београд 1957. *Ослободилачка борба народа Југославије као оштријенародни рат и социјалистичка револуција*, 1–2, Београд 1977.
- Пајовић Радоје, *Контрареволуција у Црној Гори (четнички и федералистички покрет)*, 1941–1945, Цетиње 1977.
- Петрановић Бранко, *АВНОЈ – револуционарна смена власи*, Београд 1976; *Историја Југославије 1918–1988*, књ. 1 и 2, Београд 1988; *Србија у Другом свјетском рату 1939–1945*, Београд 1992.
- Пленча Душан, *Међународни односи Југославије у току Другој свјетској рату*, Београд 1962.

DJURO VUJOVIĆ

THE CRUCIAL QUESTION IN OUR COUNTRY DURING THE SECOND WORLD WAR: YUGOSLAVIA – YES OR NO AND HOW?

Summary

In April 1941, the Kingdom of Yugoslavia was overrun and occupied by fascist Germany, Italy and their satellites. The future of Yugoslavia was in question: 1) as a result of internal disorder it had been subjected to during twenty two years of its existence; 2) by the act of occupation itself; 3) as a consequence of the civil war in the country actuated and supported by the enemy on the basis of the existing inter-ethnic antagonisms. The presentiments didn't come true because of the victory of anti-fascist forces in the country and abroad who pleaded restoration of Yugoslavia. The only question was: what should Yugoslavia be li-

ke after the war. Even though there was an armed confrontation between the two holders of view of the future social system in Yugoslavia, which made the civil war in Yugoslavia even more complicated, the forces who were in favour of restoration and rebuilding of Yugoslavia on a new basis came off with flying colours. They wanted Yugoslavia to be a community of peoples, ethnic minorities and socially free people enjoying the same rights who were to be represented by a powerful national liberation movement developed in the country with the Communist Party of Yugoslavia at it's head. The King and the Government, who had emigrated, and the forces they were relying on in the country and who argued in favour of the pre-war Yugoslavia with a slight modification, lost the battle.